

wydarzeń oraz przemian społecznych, kulturalnych oraz politycznych, które wpływały na działalność Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz prowadzone przez nie biblioteki. Publikacja omawia także rolę, jaką odegrała Biblioteka TPN na tle innych organizacji naukowych, kulturalnych oraz społecznych działających w Przemyślu. Na podkreślenie zasługuje także szerega kwerenda źródłowa obejmująca materiały archiwalne zgromadzone m.in. w Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Nauki w Przemyślu oraz Archiwum Państwowym w Przemyślu, a także wykorzystane źródła drukowane, wspomnienia, artykuły prasowe oraz opracowania, które pozwoliły autorowi odtworzyć historię księgozbioru TPN w Przemyślu. W omawianej pracy brakuje jedynie rozdziału lub obszerniejszego fragmentu prezentującego szczegółową charakterystykę zbiorów Biblioteki TPB. Praca zawiera informację o posiadanych przez bibliotekę zbiorach (s. 7-71, 73, 108, 113, 114-115, 158-164), jednak autor nie zdecydował się zamieścić szerszej charakterystyki księgozbioru.

Publikację dra Macieja Waltosia zatytułowana *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu i jego biblioteka w latach 1909-2023* należy bez wątpienia polecić zarówno badaczom dziejów książki i bibliotek w XIX i XX w., jak i historykom badającym dzieje regionalne, a także studentom historii zainteresowanym poznawaniem kulturotwórczej roli bibliotek w lokalnych środowiskach.

Rec. Katarzyna Paduch

Michał Czerenkiewicz, *Oficina Schedlów. W świecie drukowanej książki XVII i początków XVIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2023, ss. 734, il.

Historia drukarni polskich w epoce nowożytnej cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem. Badaczy już od XIX wieku i w niektórych obszarach została dogłębnie opracowana. Wciąż jednak życie i działalność wielu typografów znane są tylko w ogólnym zarysie, a bibliografia ich dorobku wydawniczego daleka jest od kompletności. Zaliczała się do nich oficyna założona w Krakowie przez Krzysztofa Schedla w 1639 roku, po jego śmierci prowadzona przez wdowę Annę i synów typografa – Jerzego Romualda i Mikołaja Aleksandra – do roku 1707. Mimo uznanych zasług na niwie kultury książki drukarnia ta należała dotąd do grona oficyn nie poddanych pogłębionym badaniom. Tym samym monografia Michała Czerenkiewicza wychodzi naprzeciw uzasadnionym potrzebom badań historycznych nad dziejami polskiego drukarstwa. Widoczny obecnie w Polsce rozwój zainteresowań historią komunikacji dodatkowo wzmacnia postulat podjęcia tematyki dziejów drukarstwa, składając dodatkowo nie tylko do ustalania nowych faktów, lecz również zastosowania nowych metod badawczych.

Wielowymiarowość działalności drukarni otwiera liczne możliwości prowadzenia badań nad nimi. Wobec różnorodności metodologii stanęło przed Autorem zadanie wyboru własnego podejścia badawczego. Podjął je w pierwszym rozdziale zatytułowanym *Założenia wstępne*, omawiając szereg nurtów w krajowych i zagranicznych badaniach nad książką oraz analizując ich przydatność dla realizacji obranego przez siebie tematu. Konstruując

kwestionariusz pytań, Autor uwzględnił kilka wzajemnie uzupełniających się perspektyw: treść, szatę graficzną, kontekst społeczny działalności oficyny, propagowane przez nią poglądy oraz jej udział w kształtowaniu mentalności społeczeństwa.

Podstawę źródłową monografii stanowią archiwalia i stare druki powstałe w Officina Schedeliana. We wcześniejszej literaturze szacowano ich liczbę na 675. Przeprowadzone przez Michała Czerenkiewicza poszukiwania wykazały, iż było ich nie mniej niż 776. Poza opisem nieznanych dotychczas literaturze przedmiotu tytułów Autor omawia szeroko druki zaginione, które nie dotrwały do naszych czasów. Podjęcie trudnego zagadnienia druków, które przepadły w ciągu dziejów, dowodzi dogłębnej znajomości staropolskiego świata książki, po którym Autor porusza się równie swobodnie co po zasobach dzisiejszych bibliotek.

W rozdziale omawiającym biografie dwóch pokoleń rodziny Schedlów wykorzystana została bogata podstawa źródłowa, co pozwoliło na szereg ustaleń faktograficznych oraz na doprecyzowanie stwierdzeń wcześniejszych badaczy. Szczególnie cenne są ustalenia oparte na analizie listów Baltazara II Moretusa do Krzysztofa Schedla ze zbiorów Muzeum Platin-Moretus. Korespondencja ta ukazuje relacje jednego z najwybitniejszych drukarzy epoki z krakowskim typografem. Dużą wartość informacyjną posiadają również druki okolicznościowe, z których Autor wydobył szereg danych uzupełniających życiorysy Krzysztofa Schedla i jego synów. Rozdział biograficzny zamyka analiza przywilejów uzyskanych przez członków drukarskiego rodu, normujących ramy prawne jego działalności wydawniczej.

Opisawszy osoby prowadzące drukarnię, przechodzi Autor do analizy opublikowanych w niej książek. Pod względem tematycznym reprezentują one literaturę okolicznościową, religijną, piśmiennictwo naukowe i użytkowe. Przyporządkowaniu schedelianów do poszczególnych nurtów wydawniczych towarzyszą informacje przybliżające treść i okoliczności powstania poszczególnych tytułów.

Po charakterystyce druków powstałych pod prasami Schedlów, stawia Autor pytanie o odbiorców tych publikacji, zarówno tych, z myślą o których drukarze przystępowali do pracy, jak i tych, którzy rzeczywiście sięgnęli po książki. Podejmując próbę wyjaśnienia, kim byli „czytelnicy projektowani i realni”, Michał Czerenkiewicz zajmuje się tematyką funkcjonowania środowiska odbiorców słowa drukowanego. Nie była to grupa jednorodna, w jej obrębie wskazać można bowiem wywodzącą się z patrycjatu elitę, szerokie kręgi mieszczaństwa, jak również wewnętrznie zróżnicowane środowisko duchowieństwa. Dla części książek możliwe jest określenie lokalizacji geograficznej docelowych grup czytelników. Poza oczywistym Krakowem z pracy Schedlów korzystały środowiska z innych miast Rzeczypospolitej, zarówno większych, jak Toruń czy Lwów, jak i mniejszych, jak Łąd czy Kłobuck. W samym Krakowie ważną grupę odbiorców tworzyli studenci akademii i uczniowie szkół nowodworskich. Częstymi zleceniodawcami dla drukarni Schedlów byli także karmelici trzewickowi. Pochodzący z tego zakonu autorzy są licznie reprezentowani w dorobku wydawniczym oficyny.

W realiach epoki staropolskiej polityka wydawnicza oficyn typograficznych musiała uwzględniać istnienie cenzury. Jej właśnie, jako istotnemu czynnikowi kształtującemu obieg książki, poświęcony został kolejny rozdział *Oficyny Schedlów*. Mowa w nim zarówno o samych tekstach aprobat, jak i o formie ich zamieszczenia w starych drukach.

Zagadnienie kompozycji typograficznej zostało ujęte w rozdziale siódmym. Autor podjął tematykę postaci wizualnej starych druków z perspektywy różnych jej funkcji – ekspresji estetycznej, propagowania idei, oddziaływania na postawy odbiorców, zwiększenia popytu

na publikację. Analizując różnorodny materiał ikonograficzny, wydobywa zawarte w nim znaczenia, jak na przykład antropomorfizowany obraz Boga zawarty w sygnecie drukarskim Schedlów. Ten ważny element wyposażenia typograficznego starych druków poddany został szerszej analizie, umożliwiającej wskazanie jego źródeł we wczesnonowożytnej twórczości emblematycznej. Poza sygnetem Schedlowie umieszczali na drukach swój herb mieszczański Mora. Posługiwanie się nim wskazywało na bawarskie pochodzenie rodziny, jak również ułatwiało funkcjonowanie wśród krakowskiego patrycjatu. Nie zachował się wzornik bądź inwentarz wyposażenia typograficznego drukarni schedlowskiej, toteż ustalenie zasobu będących w jej posiadaniu czcionek i ozdobników wymagało oparcia badań na zachowanych egzemplarzach. Poza standardowym opisem elementów dawnej książki, takich jak strony tytułowe, frontyspisy, ozdobniki czy marginalia, osobno omówione zostały cechy charakterystyczne specyficznej kompozycji kalendarzy, odznaczających się zachowawczością formy na tle innych kalendarzy krakowskich badanego okresu. Analizie wyposażenia graficznego druków towarzyszy opis relacji Schedlów ze sztycharzami sporządzającymi miedzioryty na potrzeby drukarni.

Analizując przechodzenie materiałów typograficznych między drukarniami, ich wykorzystanie na przestrzeni kilkudziesięciu lat oraz przeprowadzając ich precyzyjny opis, Michał Czerenkiewicz kontynuuje najlepsze wzorce badań realizowanych w ramach serii *Polonia Typographica*. Nie do przecenienia jest wartość warsztatowa zamieszczonych w książce reprodukcji inicjałów, listw, winiet itd., stanowiących nie tylko wynik benedyktyńskich dociekań Autora, lecz także materiał do dalszych studiów nad starymi drukami.

Ciekawe zagadnienia z zakresu chronologii historycznej poruszone zostały w rozdziale *Formuły zapisu daty rocznej w drukach schedlowskich*. Sposób datacji wykorzystującej niekiedy rozbudowane formuły wyrażał gusta epoki, jak również mógł być elementem samookreślenia wyznaniowego typografa, istniały bowiem wyrażenia charakterystyczne dla poszczególnych konfesji. Znajomość dawnej literatury pozwoliła Autorowi na dogłębne opisanie chronogramów.

Wiedza o życiu i działalności drukarskiej Schedlów, jak również o treści i formie wydawniczej ich druków została wykorzystana przez Autora do postawienia pytania o sposoby, którymi drukarze zaznaczali swój udział w powstaniu książki. Czynili to poprzez kompozycję adresu wydawniczego, dedykacje lub inne teksty, w których zwracali się do czytelników. Wypowiedzi te, pośród treści panegirycznych, zawierają fragmenty odsłaniające społeczno-ekonomiczny wymiar pracy oficyny. Także erraty były fragmentem ramy wydawniczej, w którym drukarze zwracali się do czytelników. Krótki, niemniej ważny rozdział monografii poświęcił Autor przedstawieniom książki w drukach oficyny Schedlów. Wizerunek jest tu rozumiany zarówno jako forma ikonograficzna, jak i tekst, często literacki.

Ważną część monografii Michała Czerenkiewicza stanowi *Bibliografia druków z oficyny Schedlów w układzie chronologicznym* obejmująca 754 tytuły, przy czym warianty rozróżniane są w ramach jednej pozycji. Bibliografia poprzedzona została wstępem metodologicznym w detalach informującym o zasadach opracowania opisów. Korzystanie z tej części monografii ułatwia osobny wykaz druków uszeregowany według nazwisk autorów i tytułów dzieł bezautorskich.

Autor zrezygnował z zamieszczenia lokalizacji egzemplarzy, choć przeprowadzona przez niego kwerenda objęła około 40 bibliotek. Podanie wyników tak rozległej kwerendy byłoby cennym przewodnikiem po zasobach druków schedlowskich w poszczególnych instytucjach. Pewien niedosyt budzi cytata bibliograficzna. Uwzględnione zostały w niej *Bibliografia*

polska Estreicherów, bibliografie konstytucji sejmowych Kazimierza Budzyka i Eugenii Triller, bibliografia polskiego piśmiennictwa matematycznego Teofila Żebrawskiego i artykuł Włodzimierza Gruszyńskiego o edycjach *Dykcjonarza* Murmeliusza. Wykorzystanie także innej literatury, często stosowane w katalogach starych druków, zwiększyłoby wartość informacyjną bibliografii.

Monografia drukarni Schedlów oparta została na bogatej podstawie źródłowej i erudycyjnej znajomości literatury przedmiotu daleko wykraczającej poza historię drukarstwa. Autor wykazał się dogłębną znajomością życia kulturowego XVII wieku, w tym zwłaszcza ówczesnej literatury. Wiedzę swą wykorzystał, analizując treść badanych książek, znacznie posuwając naprzód badania nad ramą wydawniczą starych druków z oficyny Schedlów. Nie to jest jednak największą zasługą i najcenniejszym wkładem recenzowanej książki w badania dziejów drukarstwa.

Oficina Schedlów jest kolejną pracą na temat czołowych drukarni okresu staropolskiego, opublikowaną przez polskich badaczy w przeciągu ostatnich kilkunastu lat. Uogólniając, można stwierdzić, iż opracowania te realizowały dwa kierunki badawcze – analizę treściową i typograficzną dorobku poszczególnych oficyn. Obydwa podejścia reprezentuje monografia Magdaleny Komorowskiej na temat oficyny Piotrkowczyków¹. Na zagadnieniach typograficznych skupiły się Anna Kocot w książce o Florianie Unglerze i Macieju Wirzbięcie², Klaudia Socha w opracowaniu drukarni Uniwersytetu Krakowskiego³ i Katarzyna Krzak-Weiss pisząca o polskich wydaniach Hortulusów⁴. Przede wszystkim tematyką publikacji zajęła się natomiast Kamila Szymańska w pracy o drukarniach Presserów w Lesznie, choć wątek wyposażenia typograficznego starych druków także został przez nią poruszony⁵. Wybitnie bibliograficzny charakter posiada dzieło Mariana Malickiego o Franciszku Cezarym starszym, choć znakomity badacz dawnej książki zapowiedział przygotowanie osobnego tomu poświęconego badaniom typograficznym druków tego impressora⁶. Na tym tle dzieło Michała Czerenkiewicza przynosi znaczący postęp dzięki szerokiemu rozwinięciu wątku określonego jako uobecnienie drukarza, czyli badanie wszelkich form zaznaczenia przez typografa jego wkładu w ostateczny kształt publikacji. Ten zabieg badawczy pozwala na lepsze poznanie udziału impresorów w procesie wydawniczym. Mistrzowie czarnej sztuki rzadko bowiem wypowiadali się wprost – w krótkich tekstach skierowanych do czytelnika, pozostając ukryci w cieniu swych dzieł. A jednak realizacja typograficzna i redakcja tekstu również była formą wypowiedzi, choć subtelną i nieoczywistą. Podjęta w *Oficynie Schedlów* próba pogłębienia zrozumienia roli drukarzy w komunikacji epoki staropolskiej zasługuje w pełni na kontynuację w dalszych studiach.

Rec. Fryderyk Rozen

¹ M. Komorowska, *Piotrkowczykowie. Z dziejów drukarstwa krakowskiego przełomu XVI i XVII wieku*, Kraków 2023.

² A. Kocot, *Artyści „czarnej sztuki”. Typografia druków Floriana Unglera i Macieja Wirzbięty*, Kraków 2015.

³ K. Socha, *Typografia publikacji pochodzących z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674-1819*, Kraków 2016.

⁴ K. Krzak-Weiss, *W ogrodzie duszy. Studia nad wyposażeniem graficznym polskich edycji modlitewnika Hortulus animae*, Poznań 2014.

⁵ K. Szymańska, *Drukarnie Presserów w Lesznie w XVIII wieku*, Leszno 2008.

⁶ M. Malicki, *Repertuar wydawniczy drukarni Franciszka Cezarego starszego 1616-1651*, cz. 1: *Bibliografia druków Franciszka Cezarego starszego 1616-1651*, Kraków 2010.